

DIMITRIE CANTEMIR ȘI BASARABIA

Andrei Eșanu, Valentina Eșanu*

Abstract: *In the present study we propose to make a retrospective on the appearance of Bessarabia as a historical-geographical entity, on the approach and perception of this horonym as a distinct space in relation to Wallachia and Moldova in the works of Dimitrie Cantemir. The prince comes with the geographical and cartographic description of this territory, called by the Romanians „Bessarabia”, and by the Turks and Tatars „Bugeac”, the administrative structure, the ethno-demographic evolution during several centuries, both before and after the annexation to the Ottoman Empire, from which emerges the idea of continuity and resistance of the Romanian population in these lands.*

Keywords: Moldova, Bugeac, Cetatea Albă, Chilia, populație românească, tătari nogai

Prin abordarea de multiple probleme ale istoriei naționale și universale, scrierile lui Dimitrie Cantemir rămân până astăzi, chiar și după trecerea celor 350 de ani de la naștere și 300 de ani de la stingerea din viață un nesecat izvor de idei și informații. Una dintre aceste probleme este și cea cu privire la Basarabia, evoluția și locul ei în istoria românilor.

Astăzi Basarabia este cunoscută de români drept o veche provincie românească situată între râurile Prut și Nistru până la Marea Neagră și Dunărea de Jos, care, în anul 1812, în urma păcii de la București, a fost ruptă din trupul Țării Moldovei și anexată Imperiului Țarist. Acest teritoriu, după 106 ani de stăpânire străină, a fost readus, în 1918, împreună cu alte provincii românești (Bucovina și Transilvania) în componența Regatului României.

În schimb, mai puțin se știe că înainte de 1812, timp îndelungat, spațiul geografic din Sud-Estul Moldovei istorice, de asemenea numit „Basarabia”, se limita doar la partea de Sud a interfluviului Prut-Nistru, iar partea Centrală și de Nord a aceluiași spațiu constituiau ținuturi (districte, după Dimitrie Cantemir) aparte (Tigheci, Lăpușna, Iași, Orhei, Soroca și Hotin) sub jurisdicția principatului românesc est-carpatic. Mai multă vreme în știința istorică s-au întreprins încercări cu scopul de a găsi o explicație plauzibilă cu privire la denumirea acestei entități teritoriale și a limitelor ei geografice la diferite etape istorice¹.

* Institutul de Istorie al Universității de Stat din Moldova, Chișinău; e-mail: acad_andrei_esanu@yahoo.com; <https://orcid.org/>; <https://orcid.org/>

¹ Un excurs istoriografic în această problemă, vezi: Ion Țurcanu, *Dimitrie Cantemir despre Basarabia*, în vol. *În căutarea originii numelui Basarabia*, Chișinău, Labirint, 2010, p. 162-192;

Deși la timpul său Dimitrie Cantemir a avut cu totul altă părere (la care ne vom opri mai jos), în prezent predominantă este opinia că horonimul „Basarabia” ar veni de la cunoscuta dinastie de voievozi munteni a Basarabilor, care la hotarul sec. XIV-XV, adică în domnia lui Mircea cel Bătrân (1386-1418), și-a extins stăpânirile asupra cetății și orașului Chilia cu împrejurimile sale, important centru comercial situat la gurile Dunării, precum și asupra „teritoriului situat spre părțile tătarești, de la Prut și până la vărsarea Nistrului în Marea cea Mare”², adică cea Neagră.

După câte se vede, precum transpare și din unele opere cantemiriene, această denumire de „Basarabia” cu referire la teritoriul arătat s-a sedimentat în memoria colectivă a populației băștinașe românești, încât atunci când în restul Moldovei, dar și în mediul occidental, a apărut necesitatea de a defini acest spațiu aflat sub stăpânirea otomană, acest horonim a fost receptat și acceptat nu numai în mediul politic moldav³, dar și de geografi, cartografi și istorici străini.

Dacă Cetatea Albă, alt centru comercial din acest spațiu cu ținutul ei a trecut sub controlul voievozilor moldoveni la hotarul anilor 80-90 ai sec. al XIV-lea⁴, se admite că Chilia a fost înglobată în Țara Moldovei în primii ani de domnie ai lui Alexandru cel Bun (1399/1400-1432)⁵. Dimitrie Cantemir cunoștea că o anumită vreme cetatea Chilie o stăpânise „craiul unguresc”⁶, de la care a fost reîntoarsă Moldovei de Ștefan cel Mare (1457-1504) în 1465. Nu se cunoaște cu exactitate când s-a constituit împărțirea administrativă a Moldovei pe ținuturi, dar se vede că în domnia aceluiași domn și sub urmașii săi, ba poate și mai înainte, sub controlul diriguitorilor de la Cetatea Albă și Chilia au trecut spații relativ întinse până la limita cu ținuturile atestate mai târziu și situate mai la Nord – Lăpușna și Tighina⁷. În urma invaziei lui Baiazid al II-lea, în vara anului 1484, turcii cuceresc cetățile Chilia și Cetatea Albă, după care în 1486 sunt convenite între turci și moldoveni hotarele dintre noile stăpâniri otomane din Nordul Mării Negre și al Dunării de Jos cu cele rămase sub administrarea Moldovei⁸. Treptat, turcii își extind teritoriile

Idem, *Descrierea Basarabiei. Teritoriul dintre Prut și Nistru în evoluție istorică (din primele secole ale mileniului II până la sfârșitul secolului al XX-lea)*, Chișinău, Cartier, 2011, 456 + XXXII p.; Ion Chirtoagă, *Enigma unui nume Basarabia*, în „Historia”, București, A. XII, nr. 125, mai 2012, p. 8-13; Marian Coman, *Recenții și note bibliografice*, în vol. *Studii și Materiale de Istorie Medie*, Academia Română. Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București, vol. XXX, 2012, p. 350-356.

² *Istoria Românilor*, vol. IV, București, 2012, p. 309.

³ Deja în ultimul deceniu al sec. al XIV-lea la Curtea voievodală de la Suceava era cunoscut faptul că în scaunul domnesc al Țării Românești se află reprezentanți ai stirpei Basarabilor (Ion Chirtoagă, *Evoluția semnificației teritoriale a noțiunii Basarabia*, „Revista de Istorie a Moldovei”, Chișinău, 1994, an, V, nr. 2 (18), p. 9).

⁴ Despre opiniile în această problemă vezi: Constantin Burac, *Ținuturile Țării Moldovei până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, 2002, p. 216-217.

⁵ *Ibidem*, p. 212-215.

⁶ Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, Repere cronologice, studiu introductiv, text stabilit, glosar și indici de Stela Toma, Chișinău, Edit. Știința, 2016, p. 489, fila 537-538. Cetatea Chilia a fost trecută sub controlul ungar în anul 1447, când a fost cedată de Petru al II-lea voievod lui Iancu de Hunedoara.

⁷ Ion Chirtoagă, *Evoluția semnificației teritoriale ...*, p. 9-11; Constantin Burac, *op. cit.*, p. 5-56, 194-201, 206-211.

⁸ Constantin Burac *op. cit.*, p. 212-220.

aflate sub controlul lor, căci fie în ultima perioadă de domnie a lui Ștefan cel Mare, fie în cea a unuia dintre urmașii săi a fost instituită mai la Nord de Cetatea Albă pe Nistru o nouă pârcălăbie moldoveană la Ciobârciu (Ciubârciu)⁹. Mai rămânea sub controlul domnilor de la Suceava un ținut nu prea mare de-a lungul Prutului până la Reni pe Dunăre – Tigheci, numit și Ținutul Codrului¹⁰. În anul 1538, în urma campaniei în Moldova a lui Suleiman Magnificul, cade sub stăpânire otomană altă cetate cu împrejurimile ei de pe Nistru – Tighina, numită de aici înainte de turci – Bender¹¹, eveniment, în urma căruia Dimitrie Cantemir se va exprima la figurat despre același sultan precum că „Basarabia noastră a sorbit-o”¹².

Pe măsură ce se profilau și se extindeau noile stăpâniri otomane dintre Prut și Nistru, în mediul politic moldav, al Curții voievodale, dar și în cel al lumii occidentale a apărut necesitatea de a desemna această nouă entitate teritorială distinctă în raport cu Moldova și Țara Românească, spunându-i-se „Basarabia”, nume care, precum va observa mai târziu Dimitrie Cantemir, dăinuia în mediul locuitorilor băștinași și de la care, admitem noi, a fost preluat. Drept urmare, încă din anii '40 ai sec. al XVI-lea aceste teritorii aflate sub suzeranitatea otomană încep să figureze pe hărțile occidentale cu denumirea de „Bessarabia”, așa încât extinderea numelui de „Basarabia” de la micul spațiu din preajma Chilie și țărmului pontic până la Cetatea Albă asupra acestei vechi provincii moldave, care includea trei ținuturi istorice ale Țării Moldovei – Chilia, Cetatea Albă și Tighina, s-a produs treptat.

Aceste realități politice nu au întârziat să fie reflectate în surse scrise și cartografice, încât în această parte a Europei, în zona Dunării de Jos și a Mării Negre au început să figureze trei entități politico-geografice distincte – Țara Românească, Moldova și Basarabia¹³. Dacă primele două erau administrate de domnii lor, aflați sub suzeranitatea otomană, cea de a treia reprezenta o complexă stăpânire otomană diriguată de administratori turci.

⁹ Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, *Ciobârciul în sistemul de apărare din sud-estul Moldovei* (sf. sec. XV- XVI), în vol. *Epoca lui Ștefan cel Mare. Oameni, destine și fapte*, eds. Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, București, Edit. Institutului Cultural Român, 2004, p. 433-438.

¹⁰ Drept dovadă că acest teritoriu mai era al Moldovei ne vorbește faptul că și pe la sfârșitul sec. al XVI-lea târgul Reni cu ocolul său din care făcea parte și moșia Giurgiulești, situată la confluența Prutului cu Dunărea, mai făcea parte din Țara Moldovei, căci pe la 1593 Petru Aron Tiranul reîntărea această proprietate mănăstirii Sf. Ecaterina de la Muntele Sinai (Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, *O precizare la istoria relațiilor moldo-sinaite din sec. al XVI-lea*, în vol. *Societatea medievală și modernă a românilor. (Studii și materiale). In honorem istoricului Demir Dragnev la 85 de ani*, Coord. Gh. Cojocaru, I. Cereteu, Chișinău, 2021, p. 35-42.

¹¹ Pe la 1639 Nicolo Barsi găsea Benderul „întărit de jur împrejur cu ziduri foarte puternice, cu șanțuri și cu multă artilerie. Este în stăpânirea turcilor ...” (***) *Călători străini despre țările române*, vol. 5, București, 1973, p. 89).

¹² Dimitrie Cantemir, *Istoria creșterilor și a descreșterilor Curții Othmanice sau Aliothmanice*, Studiu introductiv de Virgil Cândea, traducere de Dan Slușanschi, Chișinău, Edit. Știința, 2019, Ann. III, cap. IV (c) 192, p. 604.

¹³ Nu este exclus că aceste delimitări de hotare din spațiul istoric românesc să fi fost cunoscut și în mediul curții sultanului, care în procesul tot mai accentuat al cunoașterii și asimilării valorilor științifice occidentale să fi preluat și această denumire de Basarabia cu referire la teritoriul stăpânit de ei ca raiale în sudul spațiului dintre Prut, Nistru și Marea Neagră.

În mediul occidental s-a profilat astfel viziunea conform căreia pe lângă Țara Românească¹⁴ și Moldova apăruse o nouă entitate teritorială sau politico-administrativă distinctă – Basarabia. Se pare că unul dintre primii cărturari și cartografi europeni care a perceput aceste realități a fost Georg Reicherstorffer¹⁵ care, în urma călătoriilor sale prin Moldova (1527 și 1535), a trecut pe harta sa *Moldaviae finitimarumquae regionum typus* (Viena, 1541)¹⁶, denumind Sud-Estul Moldovei prin horonimul „Bessarabia”¹⁷ (vezi figura 1). Noțiunea de „Bessarabia” cu referire la același teritoriu rupt din trupul Țării Moldovei apare ulterior și pe alte hărți occidentale, cum ar fi cea a lui Sebastian Münster, *Polonia et Ungaria XX – Nova Tabula* (Basel, 1545, 1590)¹⁸; Jacobo Castaldo, *Romania ...* (Anvers, 1584); Gerard Mercator *Walachia, Serbia; Bulgaria; Romania* (Amsterdam, 1595, 1606, 1630) ș.a.¹⁹.

Același spațiu aflat sub administrarea otomană continuă să apară și pe hărțile occidentale din secolul al XVII-lea: Guillemus Blaeu, *Walachia, Serbia; Bulgaria; Romania*, (Amsterdam, 1630); Nicolas Sanson D’Abbeville, *Cours du Danube ...* (Paris, 1665, 1693) și *Le Royaume de Hongrie ...* (Paris, 1691); Nicolaus Visscher, *Danubius Fluvius Europae Maximus ...* (Amsterdam, 1680); Giacomo Cantelli da Vignola, *Descrizione delli Principati della Moldavia, e Valachia* (Roma, 1686); Frederik de Wit, *Regni Hungariae, et regionum, quae ei quondam fuere unitae, ut Transilvaniae, Valachiae, Moldaviae, Serviae, Romaniae, Bulgariae, Bessarabiae ...* (Amsterdam, 1688); Nicolas de Fer, *Le grand Royaume de Hongrie ou Partie Septentrionale de la Turquie en Europe* (Paris, 1690, 1700); Philipp Clüver, *Daciarum, Moesiarum et Thraciae. Vetus et Nova Descriptio* (Leyden, 1697); Johann Baptist Homann, *Danubii Fluminis ...* (1700)²⁰ ș.a.

Treptat, odată cu extinderea teritorială a cazalelor turcești în Sud-Estul Moldovei după luarea Chilie și Cetății Albe, turcii (deși se pare cunoșteau că odinioară acest ținut fusese stăpânit de Basarabi), apoi și tătarii i-au dat denumirea aceluiași spațiu geografic – „Bugeac”. În lumea occidentală, până a fi preluată această denumire, pornind de la realitățile de atunci, i s-a zis „Tartaria Minor” (1596)²¹ sau „Tartaria Mică” (1641)²². După câte se vede, moldovenii au preluat denumirea Bugeac de la

¹⁴ Țara Românească cunoscută ca Valahia sau Muntenia, mai era numită și Basarabia sau Țara Basarabilor, nume care vine de la aceeași dinastie de voievozi români ai Basarabilor.

¹⁵ Georg Reicherstorffer (ante 1500-după 1550), sas din Transilvania, secretar regal și consilier, sol al regelui Ferdinand I (Apud, *** *Călători străini despre țările române*, vol. I, București, 1968, p. 181-185).

¹⁶ În lucrarea sa: *Moldaviae, quae ohm Daciae pars Choro graphia Georgio a Reicherstorffer Transylvano autore. Excusum Viennae Pannoniae per Johannem Singrenium MDXLI* (1541), in 4°.

¹⁷ *Descriptio Bessarabiae. Basarabia în cinci secole de cartografie*, Ediție critică de Adrian Năstase, Mihai Gribincea și Ovidiu Dumitru, București, 2017, p. 60.

¹⁸ *Ibidem*, nr. 3, p. 68.

¹⁹ *Ibidem*, nr. 11, p. 82-83; nr. 15, p. 90-91; I. Ciortan, M. Radu, O.I. Penda, *Descriptio Romaniae*, București, Muzeul Național al Hărților și Cărții Vechi, [F.a.], p. 66-67.

²⁰ *Ibidem*, nr. 19, 21, 23, 30, 31, 35, 40, 41. Entitatea în cauză este trecută și pe hărțile rusești întocmite în mersul războaielor ruso-turce din sec. al XVIII-lea.

²¹ G.L. D’Anania, *Sistemul Universal al lumii sau cosmografia*, Veneția, 1596; Apud, *** *Călători străini despre țările române*, vol. 4, București, 1972, p. 568.

²² Petru Bogdan Bakšić, *Viața apostolică a Moldovei*, 1641; Apud, *** *Călători străini despre țările române*, vol. 5, p. 223-224.

tătarii care locuiau în vecinătate, încât prima mențiune a acestui horonim pare să fie întâlnită în corespondența lui Miron Barnovschi cu un castelan polonez din 17 iulie 1627²³.

Spre deosebire de vechiul nume de Basarabia, Bugeacul, care desemna același teritoriu, a intrat în uzul cartografiilor occidentali doar în secolul al XVII-lea. Se pare, unul dintre primii care a trecut pe o hartă a lui numele de „Budziack” în paralel cu cel de „Besarabia” a fost Petrus Bertius, *Danubius a Fonte Usque ad Ostia* (Amsterdam, 1630); după care au urmat mai mulți cartografi ai vremii: Guillaume Le Vasseur de Beauplan, *Delineatio Generalis Camporum Desertarum vilgo Ukraina*, Danzig, 1648; Gerard Valck & Pieter Schenk, *Le Royaume de Hongrie et les Etats qui en ont este sujets ...* (Amsterdam, 1678) prin sintagmele: „Bessarabia. Tartares de Budziak”; Justus Danckerts, *Regni Hungariae, Graeciae et Moreae ...* (Amsterdam, 1680) – „Bessarabia. Tartaria Budzakienses”; Nicolaus Visscher, *Exactissima Tabula Qua Tam Danubii Fluvii Pars Inferior ...* (Amsterdam, 1680); Hubert Jaillot, *Estats de L'Empire des Turqs et Europe ...* (Paris, 1684); Giacomo Cantelli da Vignola, *Corso del Danubio da Belgrado Fino al Mar Nero ...* (Roma, 1684) cu specificarea „Bessarabia. Tartari di Budziak soggetti al Turco”²⁴ ș.a.

Se pare că unul dintre primii autori străini care recurge la denumirea de „Basarabia” cu referire la teritoriul din Nordul Dunării de Jos și al Mării Negre a fost istoricul polon Stanislaus Sarnicius (Sarnicki) în lucrarea *Annales sive de origine et rebus gestis Polonorum et Lithuanorum ...*²⁵, care a fost urmat de alți istorici, cum ar fi Mattheus Praetorius în tratatul *Lumea gotică*²⁶, precum și de unii călători străini, între care italianul Glan Lorenzo D'Anania, care în notele sale de călătorie arată că Moldova se mărginea cu Basarabia²⁷.

În scrierile cărturarilor români acest teritoriu stăpânit de turci și tătari a început să figureze cu numele de „Basarabia” destul de târziu, se pare primul dintre aceștia a fost Miron Costin (1633-1691) care, în *Letopisețul Țării Moldovei*, cu referire la unele evenimente din anii '20 ai sec. al XVII-lea²⁸ și în *Cronica Țărilor Moldovei și Munteniei* (Cronica polonă), amintește de „Basarabia” ca entitate geografică aparte, specificând că „Țara Muntenească s-ar fi numit Basarabia”, după „acești domni [Basarabi]²⁹ sau după această familie” domnitoare muntenească, iar în „ceea ce privește țara noastră [Moldova], că partea aceea de la mare s-ar fi numit cândva Basarabia, de unde s-a început aceasta, nu știu nici o pricină demnă de crezământ [...]

²³ E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, Supliment II/2, București, 1895, p. 546.

²⁴ *Descriptio Bessarabiae ...*, nr. 17, 22, 24, 25, 28, 29.

²⁵ Stanislaw Sarnicki (1532-1597), istoric polonez, autorul lucrării *Annales sive de origine et rebus gestis Polonorum et Lithuanorum libri octo*, Cracoviae, 1587, Cartea a 4-a, capitolul 5 (ediția 1712, II, p. 960 C - 961 B).

²⁶ Matheus Praetorius (1635-1704), istoric german, autor al *Deliciae Prussiae* în 18 cărți (Cartea a 4-a *Lumea gotică*).

²⁷ G.L. D'Anania, *op. cit.*; Apud, *** *Călători străini despre țările române*, vol. 4, p. 569.

²⁸ Miron Costin, *Opere*, ediție critică de P.P. Panaitescu, București, 1958, p. 209-210.

²⁹ În parantezele drepte sunt aduse precizări și explicații ale autorilor studiului de față.

și turcii să fi numit așa acele locuri, nu știu, dar ei întotdeauna acele părți de la mare le numesc Bugeac și Akkiermen” și că această denumire s-a dat în scurtă vreme după ce „sultanul Baiazid, când a făcut război împotriva domnului nostru Ștefan [cel Mare], [...] turcii să fi numit așa acele locuri [...] Bugeac”³⁰, denumire care va fi utilizată frecvent în scrierile sale. Același cărturar moldovean se arată neîncrezător față de cartografi și autorii străini pe care i-a cunoscut în Polonia, unde studiasse, și că este o „mare greșală [...] cei ce dau la iveală hărți și scriu că Țara Muntenească sau o parte oarecare a țării noastre s-ar fi numit Basarabia”³¹. Mai desfășurat această neîncredere este exprimată în *Istorie în versuri polone despre Moldova și Țara Românească* (Poema polonă) unde se arată că „de la dâșii [domnii munteni, Basarabi] și-au luat numele în aceste locuri Basarabia, deși această provincie a glorificat pe nedrept numele lor prin autorii mapelor geografice, căci Basarabii au stăpânit scurtă vreme numai o parte a Miziei la cotul mării și au numit-o astfel. Dar ce au de-a face cu aceasta câmpiile Cetății Albe ? Toată această câmpie până la Euxin [Marea Neagră] este o parte a Moldovei adevărate și multe privilegii ale pârcălabilor de Cetatea Albă o mărturisesc”³².

Pentru a desemna Sud-Estul Țării Moldovei, deosebit de frecvent a recurs la denumirile de Basarabia și Bugeac, marele învățat român Dimitrie Cantemir (1673-1723) în lucrările sale istorice în limba latină și română, dedicate istoriei românilor în special. În cea mai timpurie lucrare *De antique et hodierni Moldavia nominibus / Despre numele antice și de astăzi ale Moldovei*³³, aducând deosebirile în opinii ale învățaților antici și medievali cu privire la numele străbunilor – geți și daci –, și aria lor de locuire și întindere, cu referire la istoricul german, Cluverius³⁴, Dimitrie Cantemir arată că „pe malul de nord al Dunării au fost vecine cu dacii și alte două neamuri scitice „Tyrageții și Arpii, [care] s-au aflat cândva între Tyras [Nistru] și Istru [Dunăre], acolo unde este astăzi Moldova de Jos, care se întinde către Pont [Marea Neagră]”³⁵. Pentru a preciza despre care anume spațiu geografic scrie Cluverius, Cantemir specifică: „Astăzi regiunea este cunoscută sub numele de Basarabia, iară locuitorii îi spun Bugeac. Numele de Bugeac i-a fost dat acestui ținut de către turci, cu înțelesul de „unghi”, căci râul Tyras se îndreaptă către Pont făcând un cot mai mult către răsărit decât către miazăzi, sfârșindu-se apoi într-un unghi

³⁰ Este vorba despre campania lui Baiazid al II-lea în Moldova din vara anului 1484, în urma căreia au fost cucerite Chilia și Cetatea Albă (Miron Costin, *op. cit.*, p. 210).

³¹ *Ibidem*, p. 209-210.

³² *Ibidem*, p. 223.

³³ Lucrarea lui Dimitrie Cantemir întocmită prin 1713-1714, este apreciată drept o primă încercare de a se apropia de istoria poporului său din cele mai vechi timpuri (Dimitrie Cantemir, *Opere complete*, vol. IX, partea I, Prefață de Virgil Cândea, Traducere, introducere, note și indici de Dan Slușanschi, București, Edit. Academiei Române, 1983, p. 27-123).

³⁴ Philipp Cluverii (1580-1622), geograf și istoric german. În originalul său latin Dimitrie Cantemir se referă la capitolul XVII, partea a III-a: *Descriptione Universe Scythia* din una din edițiile Philipp Cluverii, *Introductio in Universam Geographiam*, Amsterdam, 1697, pe care Dimitrie Cantemir le-a avut în biblioteca sa.

³⁵ Dimitrie Cantemir, *De antique et hodierni Moldavia nominibus*, în Idem, *Opere complete*, vol. IX, fila 145.

ascuțit, așa cum se poate vedea în Harta noastră³⁶ pe care principele o întocmea pe atunci în paralel. Într-adevăr, pe harta *Principatus Moldaviae nova & accurata Descriptio* (Amsterdam, 1737)³⁷ [infra: *Harta Moldovei*, vezi fig. 2] anexată la *Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae / Descrierea stării de odinioară și de astăzi a Moldovei* [infra: *Descrierea ... Moldovei*] această parte a țării este arătată de autor prin sintagma *Districtus Budzak sive Bassarabiae*, adică „Districtul Bugeac sau Basarabia”, de unde deducem că cele două denumiri desemnau pentru Dimitrie Cantemir unul și același teritoriu. De altfel, acestea sunt primele utilizări ale noțiunilor de „Basarabia” și „Bugeac” în operele marelui nostru cărturar. Dacă denumirea de „Bugeac” este explicată, apoi cea de „Basarabia” o acceptă și o aplică în lucrările de mai târziu, între care *Descrierea ... Moldovei*, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor* [infra: *Hronicul ...*], *Historia Incrementorum atque Decrementorum Aulae Othomanicae / Istoria creșterilor și a descreșterilor Curții Othmannice* [infra: *Istoria Imperiului Otoman*] ș.a., în care arată că până la cuceririle otomane Basarabia ținea de Țara de Jos a Moldovei³⁸. Dimitrie Cantemir cunoștea și că secole la rând Țara Românească era diriguată de domni din stirpea Basarabilor, frecvent întâlniți în *Hronicul ...* și *Istoria Imperiului Otoman*, încât, chiar și pe contemporanul său Constantin Brâncoveanu îl vedea „cunoscut Europei sub trei nume, cel de Cantacuzino, cel de Brâncoveanu și cel de Bassarab”³⁹.

În lucrarea *Historia Moldo-Vlachica/Istoria moldo-vlahică*, considerată o variantă mai comprimată a *Hronicului ...*, încercând să explice din ce cauză Ștefan cel Mare a pierdut Chilia și Cetatea Albă, Cantemir recurge la argumentele lui Cureus⁴⁰, care „a scris tocmai sub anul acesta 1485, cum că voievodul Ștefan, asupra căruia se înfruntau între ei regii – ungurul Matiaș și polonul Cazimir – al cărui vasal să fie, a depus până la urmă jurământ regelui Cazimir în tabăra acestuia și că, părăsit întru nimic mai puțin de către poloni, a pierdut Basarabia”. De astă dată învățatul principe precizează că „aceasta este anume ținutul acela de la marginea Moldovei, așezat la Marea Neagră, care cuprinde Chilia și Kierman (sic!), sau Moncastro, numită fiind astfel după tracia Bessi”⁴¹. În *Hronic ...*, Cantemir revine la problema obârșiei horonimului Basarabia, arătând din nou că acesta s-ar trage de la neamul bessilor, dar de astă dată el subliniază că aceștia nu sunt veniți de pe aiurea, ci că ei ar fi chiar românii de pe aceste meleaguri, fiind numiți basarabeni după numele ținutului în care locuiau. Acest ținut numit „Basarabia, a cării lăcuiitori, pre vremea năpădzii lui Batie”, adică a mongolo-tătarilor, o parte din acești români-basarabi au „rămas neclățiți pre locurile sale și ales prin cetățile de la Cetatea Albă”, iar altă parte, adică „acel nărod bășărabăsc, sculându-să de pe câmpii Bassarabii, să să fie tras spre pădurile Oltului și

³⁶ *Ibidem*, fila 145. Aceeași argumentare Dimitrie Cantemir o reia și în *Hronicul ...* p. 121, fila 16.

³⁷ Această ediție este cea mai veche reprezentare a originalului pierdut al hărții lui Dimitrie Cantemir. Îi aducem mulțumiri colegului Dinu Poștarencu care ne-a pus la dispoziție o copie a acestei ediții.

³⁸ Dimitrie Cantemir, *Istoria creșterilor și a descreșterilor ...*, Ann. II, cap. IV, (I) 194, p. 606.

³⁹ *Ibidem*, Ann. III, cap. II, (cc) 93, p. 717.

⁴⁰ Cureus Joachimus (1532-1573), istoric, medic și teolog german. Citat după Leunclavius, *Pandecte*, Frankfurt, 1650, N. 159, p. 457.

⁴¹ Dimitrie Cantemir, *Historia Moldo-Vlachica*, fila 142, p. 423.

acolo de ciia să fie rămas locași, de la carii și astăzi familia bășăreștilor în Țara Românească să trage, luând adecă stăpânitoriul sau banul lor de atunci nume de pe numele nărodului, din care familie și domni vestiți au ieșit în Țara Muntenească”⁴².

Dimitrie Cantemir considera că în Antichitate teritoriul Basarabiei făcea parte din vechea Dacie și că a fost cucerit de romani în urma războaielor împăratului Traian laolaltă cu alte teritorii din Nordul Dunării, încât ulterior provinciile geto-dacice stăpânite de romani s-au extins până la Nistru și Marea Neagră și în locul geto-dacilor, care în mare parte au fost nimiciți, iar alții au fost împrăștiați, în teritoriile cucerite, inclusiv în viitoarea Basarabie, au fost aduși coloniști romani. Întrucât învățatul principe i-a considerat pe români drept urmași direcți ai acestor coloniști, enumerând în *Istoria moldo-vlahică*, la care ne-am referit mai sus, teritoriile sau provinciile unde s-a format și locuiește în număr mare până în timpul vieții autorului, poporul român (sau cum îl mai numea principele „neamul romano-valah”), este înscrisă și Basarabia, după cum urmează: „Moldova, Muntenia, Basarabia, Transilvania, Mysia și Epirul din Grecia”⁴³.

În aceiași lucrare învățatul nostru, pornind de la cele arătate de predecesorii săi în materie de istorie Bonfinius⁴⁴ și Leunclavius⁴⁵, arată că: „Dacia [...] se numea pe vremuri un ținut foarte întins, care cuprindea Transilvania și amândouă Valahiile. Iar cele două Valahii înconjură Transilvania: dintre acestea una poartă numele de «cea Mare», cealaltă de «cea Mică». Cea Mare se întinde către Marea Euxină și este numită de ai noștri «Moldavia». Cea Mică se întinde de-a lungul malurilor Dunării și i se zice adesea «Transalpina». Prin urmare, hotarele vechi ale Daciei au fost anume: dinspre apus Tibiscus, dinspre miazănoapte Axiaces și Tyras, dinspre răsărit același Tyras și Hierassus [Prut], iar dinspre miazăzi Dunărea. Iar ținutul care se întinde într-un unghi prelung între Hierassus și Tyras către Pont poartă astăzi în popor numele de «Basarabia», iar pentru locuitorii tătari de «Bugeac»”⁴⁶. Cantemir considera că acest teritoriu de la nordul Dunării de Jos și al Mării Negre până la Nistru era parte componentă a vechii Dacii și că locuitorii români de pe aceste meleaguri o numeau Basarabia, spre deosebire de tătari care îi ziceau Bugeac.

Tot în *Istoria moldo-vlahică* principele învățat, încercând să detalieze care anume teritorii și provincii din timpurile sale erau incluse în Dacia de până la Traian, împăratul roman, arată că laolaltă cu Transilvania (numită de germani „Șapte Cetăți”, de unguri – „Ardeal”), cu meleagurile de pe Alitus (Olt) și cele de la „Tyras, Hierassus și Dunăre (adică a doua parte a Valahiei Transalpine cu toată Moldova și Basarabia)”, ca ceva mai jos să repete într-un fel aceiași idee adăugând în final „din această veche descriere a întregii Dacii se vedește că ea a cuprins cândva tot atâtea țări, cât închide

⁴² Idem, *Hronicul...*, p. 491, fila 541.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ Antonius Bonfinius (1427–1502), istoric ungar, autor al lucrării *Historia Pannonica sive Hungaricarum rerum decades IV et dimidia*, Köln, 1690.

⁴⁵ Johannes Leunclavius (1533–1592), istoric german, autor al lucrării *Annales Sultanorum Othmanidarum*, Frankfurt, 1588 (text împărțit pe *Pandecte*, nota 71, Frankfurt, ediția din 1650, 428, col. 2 C.).

⁴⁶ Dimitrie Cantemir, *Historia Moldo-Vlachica*, p. 143, fila 8.

astăzi Transilvania, iar în afara Transilvaniei o nu mică parte a Ungariei, a Valahiei Transalpine și a Moldovei noastre cu Basarabia”⁴⁷. Din perspectiva chestiunii abordate în studiul de față vom observa din nou, că pe vremea sa Cantemir considera Moldova și Basarabia ca două entități teritoriale distincte.

Cât privește întinderea și așezarea geografică a Basarabiei, Cantemir acceptă cele arătate de Sarnicki⁴⁸, precum că în primele secole de după Hristos „ținuturile acelea unde geții își lucrau ogoarele se numeau în vremea sa Basarabia, căci Basarabia se cuprinde între Tyras și Hierassus”, dar respinge părerea eronată al aceluiași polonez, precum că Basarabia „se întinde către răsărit dincolo de Tyras”, adică și peste râul Nistru⁴⁹. Nu rareori Cantemir revine cu detalieri referitoare la acest teritoriu și în *Descrierea... Moldovei*, arătând că încă până la declanșarea cuceririlor otomane la Dunărea de Jos și în nordul Mării Negre „Bassarabia”⁵⁰, era, odinioară, cea de a treia parte a Moldovei”⁵¹, altele fiind Țara de Sus și cea de Jos, de unde ar reieși că încă până la includerea acestui spațiu în principatul românesc est-carpatic, locuitorii băștinași îl numeau Basarabia.

Astfel, caracterizând realitățile politice și hotarele din această parte a lumii românești, principele scria: „Odinioară, pe când Basarabia nu se afla încă păzită de oșteni turci și tătari, ea avea, în înconjur, 247 de ceasuri, 822 de mile”⁵². Aceasta se confirmă și prin faptul că, descriind împărțirea administrativă a Moldovei, Dimitrie Cantemir arăta că „odinioară, Moldova toată era alcătuită din trei părți – cea de Jos, cea de Sus și Basarabia, înlăuntrul căroră, laolaltă, se numărau douăzeci și trei de ținuturi mai mici”⁵³. În aceeași lucrare, principele vine cu unele detalieri privitoare la extinderea teritorială a stăpânirilor otomane în Sud-Estul Moldovei, arătând că „după ce, în vremurile următoare, Basarabia a fost asuprită sub tirania Turcilor, [a fost luată și] Tighina, cu două părți, [...] [încât] Principilor de astăzi le-au mai rămas doar nouăsprezece [din 23] ținuturi, nici acestea întregi”⁵⁴. Or, într-adevăr, ulterior la acestea au fost anexate părți rupte și din ținuturile Tigheci și Lăpușna, încât teritoriul controlat

⁴⁷ *Ibidem*, p. 147, fila 10.

⁴⁸ Stanislaw Sarnicki (1532-1597), istoric polonez, autorul lucrării *Annales sive de origine et rebus gestis Polonorum et Lithuanorum libri octo*, Cracoviae, 1587, Cartea a 4-a, Capitolul 5 (ediția 1712, II, p. 960 C - 961 B), cuprinzând și trimiterea la Strabon.

⁴⁹ Dimitrie Cantemir, *Historia Moldo-Vlachica*, p. 277, fila 76.

⁵⁰ Spectrul de opinii și bibliografie la temă, vezi: Dron Ion, *Studii și cercetări*, Chișinău, 2001, p. 105-107.

⁵¹ Dimitrie Cantemir, *Descrierea stării de odinioară și de astăzi a Moldovei*, Studiul introductiv, note și iconografie de Andrei și Valentina Eșanu, Traducere în limba latină de Dan Slușanschi, Chișinău, Edit. Știința, 2019, fila B29, p. 105.

⁵² Dimitrie Cantemir opera de cele mai multe ori cu mila italică = cc. 1,4-1,8 km., iar un ceasul de mers cu pasul = cc. 3 mile italice. (*Ibidem*, p. 81, fila B8).

⁵³ *Ibidem*, p. 96, fila B16. Faptul că Basarabia era văzută ca o parte distinctă a Moldovei Dimitrie Cantemir scrie și în altă parte: „Odinioară, și Basarabia pe când asculta de Moldoveni, a avut vii de loc de rând, dar ele s-au dus deja de răpă, după ce Turcii, disprețuitori ai vinului, au început să locuiască acel ținut ...” (*Ibidem*, p. 134, fila B44).

⁵⁴ *Ibidem*, p. 96, fila B16. Numite în documentele oficiale Țara de Sus, Țara de Jos și Basarabia (spațiul geografic dintre Prut, Dunăre, Nistru, Valul lui Traian – la Nord, Marea Neagră – la Sud), constituite și unite treptat formând Țara Moldovei în limitele geografice cunoscute lui Dimitrie Cantemir.

de administrația otomană în Sud-Estul Moldovei s-a extins cu mult, formând în timp pe aceste meleaguri câteva cazale: Bender (Tighina), Akkerman (Cetatea Albă), Chilia și Ismail.

Reflectând asupra acestor realități privitoare la limitele geografice ale Basarabiei constituite către ultimele decenii ale sec. al XVII-lea, în aceeași lucrare, Dimitrie Cantemir arată că „dinspre Răsărit, vechiul hotar al Provinciei era Pontul, dar, în timpurile următoare, Basarabia și Benderul fiind luate de către armele turcești, ea a fost strâmtată în partea aceea. Încă și astăzi, are drept hotare râul Prut, de la vărsare și până la satul Traian, apoi Șanțul [Valul] lui Traian, prin râul Botna și, în linie dreaptă, trasă până la gura râului Bâcul, unde se varsă în Tyras, după cum se vedește limpede din Harta [Moldovei]”⁵⁵.

Principele mai arată că „Bassarabia”⁵⁶, este toată de câmpie, și n-are nici un fel de munți sau de păduri, ci doar un singur râu, pe care l-ai putea numi „statormic”, Ialpuhul: este cu totul lipsită de izvoare și de pâraie – de unde, spre a face față lipsei de ape, locuitorii trebuie să sape puțuri cât mai adânci”⁵⁷. În capitolul „Despre apele Moldovei” al *Descrierii* ..., Dimitrie Cantemir vine cu o prezentare mai amplă a rețelei hidrografice a acestei entități teritoriale: „În Basarabia, râurile Cahul, Salcea și Ialpuh fac să crească Danubiul, Cogâlnicul pe Tyras. Dintre acestea, singur Ialpuhul curge neîncetat, toate celelalte arată mai degrabă a bălți, decât a râuri, ba chiar Cogâlnicul, prin sine, n-are nici un fel de izvoare, ci, câtă vreme se umflă de ploile de toamnă, se poate numi un „râuleț”, dar toată vara rămâne sec și uscat, ca un șanț, din care pricină, nu arareori, vitele Tătarilor locuitori în Bugeac se înăbușă din lipsa apei”⁵⁸. Deși cea de a treia parte a Moldovei are mai multe lacuri mari (Cahul, Ialpuh, Catlabuga, Sasîc, Șagani, Alibei), Cantemir îl cunoaște doar pe cel mai vestit – „Lacus Ovidii”/Lacul lui Ovidiu (care ar putea fi după noi limanul Nistrului), numit după numele poetului roman Ovidiu (43 î.Hr. – 17 d.Hr.), care „a primit poruncă [de la împăratul Augustus] să trăiască în surghiun lângă el”⁵⁹. Acest lac, scrie Cantemir, „se varsă în Tyras printr-o albie destul de strâmtă, aproape de gurile lui, dar înconjurată de atât de multe și mari mlaștini, încât lățimea lui, cât nu se poate merge pe jos, se întinde la peste două mile italice”. Principele învățat încheie acest aspect prin concretizarea că toate apele Moldovei, adică și cele din Basarabia, „sunt pline de pești deosebit de buni”⁶⁰.

Despre structurile administrative ale Basarabiei sub stăpânire otomană, care s-au profilat cu începere de la mijlocul sec. al XVI-lea, Dimitrie Cantemir zăbovește în aceeași *Descriere ... a Moldovei*⁶¹, arătând că provincia „a fost subjugată de Turci mai înainte ca tot Principatul să li se supună”⁶². Consolidarea

⁵⁵ *Ibidem*, p. 80, fila B6.

⁵⁶ Spectrul de opinii și bibliografie la temă, vezi: Ion Dron, *op. cit.*, p. 105-107.

⁵⁷ Dimitrie Cantemir, *Descrierea stării de odinioară* ..., p. 105-106, fila A20-B29.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 88-89, fila B13.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 90, fila B15.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 90, fila B15.

⁶¹ Ion Chirtoagă, *Sud-Estul Moldovei și stânga Nistrului (1484-1699). Expansiunea și dominația turco-tătară*, București, 1999, p. 25-65.

⁶² Dimitrie Cantemir considera că Moldova a început să fie supusă Imperiului Otoman din domnia lui Bogdan cel Orb (1504-1517), arătând că acesta a fost cel „care le-a supus Turcilor

administrației otomane în acest spațiu a continuat și în deceniile următoare, ba chiar și pe parcursul sec. al XVII-lea, ajungând treptat pe linia Valului lui Traian de Jos⁶³, apoi și al celui de Sus⁶⁴. Această posesiune otomană din nordul Dunării și a Mării Negre, precum distinge autorul aceleiași lucrări, „este alcătuită, astăzi, din patru provincii: a Bugeacului, a Akkiermanului, a Chiliei, și Ismailului”, care era populată „în parte, de Tătari, în parte, de Turci, care au vorbă să asculte de poruncile Seraskierului”⁶⁵ de Silistra. În continuare Cantemir se oprește pe scurt la descrierea acestor structuri administrative otomane dintre Dunăre și Nistru.

Prima dintre acestea, Bugeacul, reprezintă un teritoriu de stepă dat „Tătarilor Nogai, cărora acum unii le spun „din Bugeac”, alții „de Bielogrod [Cetatea Albă]”⁶⁶. Această structură a fost înființată prin îngăduința otomanilor, cărora tătarii din Bugeac li se subordonau, având un anumit grad de autocărmuire în frunte cu căpeteniile proprii. Or, în *Istoria Imperiului Otoman*, cărturarul nostru observa că spre deosebire de tătarii crâmleni, „celelalte neamuri ale Scyților [tătarilor] își mai au încă Mărzacii [adică conducătorii] lor, mai cu seamă în Budziak, Bessarabia celor vechi”⁶⁷. Conform lui Cantemir, „...pe la anul Hegirei 976, al Domnului 1568, din porunca lui Selim al II-lea (1566-1574), hanul Crimeei încerca unirea [printr-un canal] a fluviilor Tanais (râul Don) și Volga⁶⁸, mai mult de treizeci de familii de-ale Tătarilor Nogai, care ascultaseră până atunci de Imperiul Rusc, s-au desfăcut de acesta și s-au retras, cu ai lor, în Crimeea. Cum Chersonesul⁶⁹ nu le încăpea, le-au fost atribuite noi sălașuri în Ținutul Bugeacului⁷⁰. De pe vremea aceea, adăugându-se mai apoi noile familii din neamul Nogaic, nația aceasta a crescut până-ntr-atât, încât de-abia dacă se află mai prejos în rang, ca număr, vreunei alte urdii a Sciților. Ei se împart în două spițe, „Orak ougly” și „Orumbet

Moldova sub titlul de „feudă”, și-a dat, cel dintâi, prilejul nenorocirii care apasă acum Moldova”. (Dimitrie Cantemir, *Descrierea stării de odinioară ...*, p. 155, fila C111).

⁶³ În spațiul basarabean, Valul lui Traian de Jos intersecta Prutul pe la Vadul lui Isac și continua prin segmente care uneau extremitățile nordice ale lacurilor Ialpug, Catlabuga, Chitai, Sasăc, unde se și întrerupe. Se admite că după pierderea Chiliei și a Cetății Albe de către Ștefan cel Mare, hotarul Moldovei cu stăpânirile Imperiului Otoman a fost consolidat la linia Valului lui Traian de Jos (Николай Руссев, *Два пасажа из «Описания Молдавии» Димитрия Кантемира перспективы археологической интерпретации*, „Revista de Istorie a Moldovei”, Chișinău, 1994, 2, p. 27).

⁶⁴ Cantemir atribuie edificarea acestei linii fortificate împăratului Traian, cuceritorului Daciei, arătând că valul se întindea de la Petrovaradin (în Serbia de astăzi) până la râul Don, intersectând Prutul pe lângă satul Traian (*Ibidem*, p. 110, fila B35).

⁶⁵ *Ibidem*, p. 105, fila B29-B30.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 105, fila B29.

⁶⁷ Dimitrie Cantemir, *Istoria creșterilor și a descreșterilor ...*, Ann. II, cap. II (nn) 126, p. 562.

⁶⁸ Se pare că Dimitrie Cantemir ne oferă una dintre primele informații despre intențiile hanului crâmlen de a săpa un canal care să unească cele două fluvii.

⁶⁹ Zona geografică a orașului Sevastopol de astăzi.

⁷⁰ De fapt prin anii 1560-1563 tătarii nogai se aflau la o primă încercare de a se stabili în dreapta Nistrului, după care au urmat altele în sec. al XVII-lea (vezi mai detaliat Ion Chirtoagă, *Sud-Estul Moldovei și stânga Nistrului ...*, p. 11-112, 139, 143-144, 147-148), reușind să se consolideze în Bugeac doar prin 1673 cu îngăduința sultanului (*Ibidem*, p. 149-150). Tot pe atunci s-au definitivat teritorial limitele nordice ale Bugeacului.

ougly”, și-și păstrează cu mare grijă genealogiile lor. Viața și-o duc, după obiceiul străbun, prin câmpii. Nogaii în locul lemnului, folosesc de balega vitelor, cu care, arsă la soare, își încălzesc căscioarele. N-au nici un fel de târguri, în afară de Căușeni, (anterior o veche așezare moldovenească de pe râul Botna), care atinge, cale foarte scurtă, acel ținut”⁷¹.

A doua structură administrativă otomană era **ținutul Akkiermanului**⁷². Conform lui Cantemir, „în acesta se află [orașul] Akkierman, pentru locuitori [băștinași români] «Cetatea Albă», la Romani, odinioară, «Alba Iulia», la Greci «Monkastron» (*sic!*), la Poloni «Bielogrod»⁷³, așezat chiar pe țărmul Pontului Euxin, un oraș destul de cuprins și foarte bine întărit. Pe când Moldova mai era încă în floare [până în august 1484], Prefectura Moncastrului, căruia îi spun astăzi «Akkierman»⁷⁴, [venitul] era atribuit Logofătului țării, [drept recompensă pentru îndeplinirea dregătoriei]⁷⁵ subordonat Vornicului Țării de Jos⁷⁶, dar, după ce ea i-a fost răpită Moldovei prin armele Turcilor, i-au fost date, drept venit, dijelele Ținutului Cernăuților. Astăzi în fruntea străzii lui se află un ianiciar Aga aparte”⁷⁷.

A treia era situată la malurile Dunării, fiind numită **ținutul Chilieii**⁷⁸. Autorul susținea că „orașul cel mai de seamă al lui este Chilia la Moldoveni, la Turci «Kili», la Grecii mai noi «Lycostomon», la gura de Miază-noapte a Danubiului, pomenită îndeobște de corăbierii greci cu același nume, pentru că, asemenea unor fâlcii de lup, părea că îi varsă afară undele⁷⁹. Odinioară, când Basarabia mai era încă o parte a Moldovei, Chilia era supusă poruncii Vornicului de Țara de Gios, dar, acest oraș odată răpit Moldovenilor, i-a fost încredințată Prefectura Bârladului [...]”⁸⁰. Orașul nu este foarte întins, dar e un târg prevestit, frecventat de toate corăbiile, nu numai din cetățile maritime dimprejur, ci și de cele venite mai de departe, egiptene, venețiene și raguzane, care obișnuiesc să ia de aici ceară și piei crude de vită. Ea are drept locuitori nu numai Turci, ci și Iudei, Creștini, Armeni, și pe alții de felurite nații, de care se îngrijește un anume «Nasir», căruia i-ai putea spune, cu un nume mai

⁷¹ Dimitrie Cantemir, *Descrierea stării de odinioară ...*, p. 105, fila B29. O istorie a cuceririlor otomane și tătare în sudul Basarabiei, vezi: Ion Chirtoagă, *Sud-Estul Moldovei și stânga Nistrului ...*; Idem, *Teritoriile estului Țării Moldovei sub administrația turco-tătară (1699-1806)*, Chișinău, 2020, 662 p.

⁷² Numele dat de către otomani în 1484. Despre constituirea și evoluția ținutului Cetatea Albă, vezi: Constantin Burac, *op. cit.*, p. 216-221.

⁷³ Vezi Mariana Șlapac, *Cetatea Albă. Studii de arhitectură medievală militară*, Chișinău, 1998.

⁷⁴ Este vorba despre Cetatea Albă de până la cucerirea ei de către otomani.

⁷⁵ Dimitrie Cantemir, *Descrierea stării de odinioară ...*, p. 210. Fila A102.

⁷⁶ Cetatea era administrată de unul sau doi pârcălabi subordonați vornicului Țării de Jos. (*Ibidem*, p. 107, 210).

⁷⁷ *Ibidem*, p. 107, fila B127-B128.

⁷⁸ Despre constituirea și evoluția ținutului Chilieii, vezi: Constantin Burac, *op. cit.*, p. 212-215.

⁷⁹ Dimitrie Cantemir, *Descrierea stării de odinioară ...*, p. 107, fila B32, A22.

⁸⁰ Din ultimele decenii ale sec. XIV până în 1484 când Chilia cade sub stăpânirea otomană ea s-a aflat consecutiv în administrarea Țării Românești, a Moldovei, a Ungariei, apoi din 1465 din nou aparține Moldovei când este administrată de doi pârcălabi care, probabil, se subordonau marelui vornic al Țării de Jos. Vezi și *Ibidem*, p. 210.

obișnuit, «Inspector». Sub domnia lui Suleiman⁸¹, a fost pârjolită de Moldoveni, iar, din vremea aceea, n-a mai putut ajunge la vechea ei strălucire⁸².

Despre aceleași importante orașe Dimitrie Cantemir vine cu alte nuanțări în *Istoria Imperiului Otoman*: „Pentru moldoveni Chilia [...] este un oraș așezat la gura mai mare și mai puternică a Dunării, către Miazănoapte, numai pe acolo dându-li-se trecere corăbiilor către Pontul Euxin, nu departe de Akkierman. Și unul și celălalt oraș erau odinioară ale Moldovei, dar ele țin astăzi de Budziak, numit de Moldoveni Basarabia”⁸³.

Ultimul din aceste ținuturi sub administrare otomană a fost cel al **Ismailului**⁸⁴. Conform lui Cantemir, „acolo merită de luat aminte la Ismail, numit cândva de Moldoveni «Smil», o cetățuie de loc de disprețuit, întărită cu oaste turcească, în fruntea căreia se află un «Muteweli» aparte⁸⁵. [Localitatea] Cartal pe Danubiu, unde el primește râul Ialpuh, în fața Isacței, o întăritură de nu mare renume⁸⁶. Acolo, în anul 1711, pe când Turcii purtau război cu Rutenii, au legat un pod peste Danubiu și și-au trecut oștile în Moldova. Pentru a ține orașul este statornicit doar un Dizdar⁸⁷, adică un «Comandant». [Altă localitate din același ținut] «Reny», numită astfel, odinioară de Moldoveni, acum la Turci «Timarova», o întăritură de aceeași însemnătate, așezată nu departe de gura lui Hierasus, la Danubiu⁸⁸. Acolo, deși ascultă de Împărăția Othmană, nu se găsește nici un Turc: straja lui e alcătuită din Creștini, care, după neam, sunt, cu

⁸¹ Mai curând este vorba despre domnia lui Suleiman al II-lea (1687-1691), când, ceva mai înainte, prin 1683-1684, Ștefan Petriceicu efectuase împreună cu cazacii o incursiune în Bugeac (Dimitrie Cantemir, *Viața lui Constantin Cantemir*, în Idem, *Opere complete*, vol. VI, tomul 1, București, 1996, p. 101, fila 31-32). „Cazacii [...] cu Petriceicu vodă le pricinuiseră mari stricăciuni tătarilor din Bugeac” (Idem, *Descrierea ... Moldovei*, Chișinău, 2019, p. 298, fila A172). Drept confirmare sunt și unele însemnări de pe cărți cum ar fi: „Să să știe de când au venit hatmanul Koneskii leșescu în Bugeac, let 7192” (1683-1684) și o alta cu dată concretă: „Eu, Dumitrațco Drăgoșescul comis, am scris atunce când au venit Petriceico vodă la Suceavă, cu leși, și cându au ținut pe Duca vodă la mănăstire în Dragomirna și cându l-au dus în sus la castelanul hatmanul în Țara Leșască. La anul 7191 (1683) februarie 22” (*Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei*. Un corpus editat de I. Caproșu și E. Chiaburu, vol. I, p. 300; vol. II, Iași, p. 192).

⁸² Dimitrie Cantemir, *Descrierea stării de odinioară ...*, p. 107-108, fila A22. Informații mai ample despre istoria cetății și târgului Chilia, vezi la: Mariana Șlapac, *Cetăți medievale din Moldova. Mijlocul sec. XIV- mijlocul sec. XVI*, Chișinău, 2004, p. 61-67, 126-131, 197-201; Ion Chirtoagă, *Târguri și cetăți din sud-estul Moldovei (sec. XIV – începutul sec. XIX)*, Chișinău, 2004, p. 57-101.

⁸³ Dimitrie Cantemir, *Istoria creșterilor și a descreșterilor ...*, Ann. II, cap. IV, (ee) 219, p. 622.

⁸⁴ Ca structură teritorial-administrativă, ținutul Ismail s-a constituit sub stăpânirea otomană ca „vacuf” la începutul secolului XVII. Despre evoluția lui ulterioară, vezi: I. Chirtoagă, *Sud-Estul Moldovei și stânga Nistrului (1484-1699). Expansiunea și dominația turco-tătară*, București, 1999, p. 177-186.

⁸⁵ Cetatea Ismail, înălțată de otomani în anii '80 ai sec. al XVI-lea în vatra unei așezări românești. O istorie a cetății, vezi la: Ion Chirtoagă, *Târguri și cetăți ...*, p. 174-191. *Muteweli* – comandant otoman al cetății.

⁸⁶ Localitatea românească Cartal, existentă până în zilele noastre, făcea parte din vaciful Ismail.

⁸⁷ Termenul „dizdar” este utilizat în cronicile turcești și pentru pârcălabii de Chilia și Cetatea Albă până la 1484 (N. Stoicescu, *Note*, p. 97, nota 85).

⁸⁸ Reni, așezare urbană românească în apropiere de confluența Prutului cu Dunărea, târg din sec. al XVI-lea anexat de otomani în 1621 și subordonat vacifului Ismail. Vezi mai detaliat: Ion Chirtoagă, *Târguri și cetăți ...*, p. 192-209.

toții, Moldoveni, iar Prefectul lor, urmând aceeași religie, numit îndeobște «Beșliagasi», este supus Bașei de Silistra, care este mereu obiceiul să fie Seraskier»⁸⁹.

Dimitrie Cantemir acordă atenție și mai multor **localități** situate pe meleaguri basarabene din Antichitate până la începutul sec. al XVIII-lea. Astfel în *Descrierea ... Moldovei*, principele învățat arată că pe timpul stăpânirii romane pe aceste meleaguri erau importante târguri și centre fortificate: „Odinioară, cetăți destul de alese au presărat această provincie ne-o arată, pe ici, pe colo, vădite ruine ale vechilor clădiri, între altele, rămășițele unei străvechi cetăți de pe malul lui Tyras, numită astăzi «Tatarpunar»⁹⁰, adică «Puțul Tătarilor». Autorul vine cu precizarea că acest „loc pare să corespundă cu «Turnul lui Neoptolem»”, care de asemenea „pare să corespundă cu «Satul lui Hermonact», dacă «al lui Hermonact» nu e cumva «Tatar bugnar»”⁹¹. Ele sunt așezate „pe o foarte înaltă stâncă, de la poalele căreia porcede un prea limpede izvorăș. Cu toate acestea, nu s-a putut găsi pe-acolo nici o inscripție, ori vreun semn, de cine să fi fost întemeiată”⁹².

„Mai sunt și pe râul Ialpuh – continuă D. Cantemir –, nu departe de gura lui, urmele unei alte cetăți mai vechi, numită îndeobște [adică de localnici] «Tint»⁹³. Pe aceasta, prăbușită, a reparat-o, în anul [lipsă text – n.n.], Ștefan cel Mare⁹⁴, dar, mai apoi, Turcii au făcut-o [...] una cu pământul, încât de-abia dacă, astăzi, i se mai poate arăta locul. Din ruinele ei au ridicat, față în față cu cea veche, un târg, care mai este înfloritor și astăzi, și se numește îndeobște «Tobak»⁹⁵. Pontul îl atinge poate că în locul unde era vechiul Aepolium”⁹⁶.

⁸⁹ Dimitrie Cantemir, *Descrierea stării de odinioară ...*, p. 108-109, fila B33.

⁹⁰ Cetatea „Tatarpunar” (Tatarbunar) era situată nu pe Tiras (Nistru), ci pe malul drept al Cogălnicului, în apropierea lacului Sasăc la distanță aproape egală între Cetatea Albă și Chilia. Despre trecutul cetății Tatarbunar, vezi: Mariana Șlapac, *Cetăți medievale din Moldova. ...*, p. 98-100, 140-142; Ion Chirtoagă, *Târguri și cetăți ...* p. 210-226.

⁹¹ Frecvent în *Descrierea Moldovei* Dimitrie Cantemir încearcă să demonstreze legătura directă istorică dintre așezările romane și cele moldovenești medievale, fapt care de cele mai multe ori nu se adevărește.

⁹² Dimitrie Cantemir, *Descrierea stării de odinioară...*, p. 106, fila B31.

⁹³ Târgul și cetatea (de mai multă vreme dispărută) „Tint” (Tintul), situată pe Valul lui Traian de Jos, care avea începuturile în antichitatea romană, localizat pe malul stâng al râului Ialpuh, față în față cu satul „Tobak”, azi Tabaki. (Constantin C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din sec. al X-lea până la mijlocul sec. XVI-lea*, ediția a II-a, București, 1997, p. 317-318. Николай Русев, *Два пасажа из «Описания Молдавии» Димитрия Кантемира перспективы археологической интерпретации*, „Revista de Istorie a Moldovei”, Chișinău, 1994, 2, p. 24-28.

⁹⁴ Dimitrie Cantemir pare să aibă dreptate, căci cetatea Tintul a putut fi ridicată în 1479 odată cu zidirea Chilie și consolidării Cetății Albe, sau după căderea acestora din urmă în mâinile turcilor în 1484, după care Ștefan cel Mare a întreprins acțiuni în vederea formării unei noi linii de apărare contra otomanilor în partea de Sud a Țării Moldovei de-a lungul Valului lui Traian de Jos, care pornea de la Palanca și Ciobârciu pe Nistru până la Codrui Tigheciului pe Prut, ca ulterior și aceasta să fi fost distrusă de turci. Unele considerente vezi: *Ibidem*, p. 24-28. Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, *Ciobârciul în sistemul de apărare din sud-estul Moldovei în sec. al XVI-lea*, „Revista de Istorie a Moldovei”, Chișinău, 2001, 1-4, p. 67-70.

⁹⁵ Tobacul se află pe râul Ialpuh, în apropiere de revărsarea în lacul cu același nume; în sec. XIX degradează devenind sat, azi nimit Tabaki, raionul Bolgrad, regiunea Odessa a Ucrainei.

⁹⁶ Aici Dimitrie Cantemir din nou admite o inexactitate în privința așezării târgului Tobak pe țărmul Mării Negre pe locul orașului roman „Aepolium” (Dimitrie Cantemir, *Opere. Descrierea stării de odinioară...*, p. 106-107, fila B31).

Pe lângă cele mai importante târguri și cetăți de pe aceste meleaguri, pe care le aflăm în textul *Descrierii ... Moldovei*, Dimitrie Cantemir trece un șir de alte cetăți și localități și pe *Harta Moldovei*, anexată la *Descriere ...*, numit de autor *Districtus Budzak sive Bassarabiae*. Dintre acestea majoritatea sunt trecute pe malul stâng al **Prutului de Jos** (satele Traian, Brânza, Valeny, Bubujodzy, Kisla, Giurgiulesty), **Dunării de Jos** (cetățile Cartal, Renii, Izmail, Tintul, satele Cepeny și Satunou) și de-a lungul **Nistrului** (satele Gurabăcului, Bulboaca, cetatea „Bender alias Tighino”, Purcari, cetatea Kale), dar și în interiorul teritoriului, pe râurile **Cogâlnic** (satele Albina și Szagalak); **Ialpuh** (satele Beldipal, Bulboca, Andrey, Dolaky, Haidaresny, Pereny, Hedee); **Salce** (satele Balaczeny, Lebedzeny, Deoke, Plop, Maluvile); **Cahul** (localitățile Petriceny, Peliny, Cufereny, Greczeny); **Bâc** (satul Piczoragany) și **Botna** (satele Gangura, Lagale, Selcuța, Causzeny). Sălașurile tătarăști din stepa Cetății Albe și cele ale tătarilor nogai din Bugeac nu sunt trecute pe Harta lui Cantemir, căci aceștia „n-au nici un fel de târguri, în afară de Căușeni, pe râul Botna”⁹⁷. Lipsesc însă pe harta principelui alte „**10 sate din preajma**” cetății Ismail stăpânite de turci, despre care scria pe la 1641 Petru Bogdan Bakšić⁹⁸. Nu au fost trecute pe aceeași hartă nici alte localități, dintre care unele destul de importante, cum ar fi satul **Cioburciu** pe Nistru, la sud de Bender, despre care franciscanul Paolo Bonici scria în 1632 că „după ce trecu Prutul, poți umbla șase zile prin câmpiile tătarilor [Bugeac] și ajungi la Ciobărciu, unde sânt **douăsprezece sate**”⁹⁹; iar alt călător străin, Nicolo Barsi, scria despre trecerea sa prin Moldova în anii 1632-1639, precum că același „sat [...] care în ciuda faptului că se găsește în Țara moldovenilor este totuși în stăpânirea hanului [din Crimeea], împreună cu alte **șapte sate** așezate unul lângă altul, toate lângă Nistru și că Ciobărciul este cel mai mare din toate”¹⁰⁰. După cum observăm din cele arătate în *Descriere ...*, dar și pe *Harta Moldovei*, răzbat vechile denumiri ale localităților românești din Basarabia, în care, după câte se vede, românii continuau să fie majoritari pe aceste meleaguri.

Punând laolaltă informațiile culese din numeroși istorici străini despre **populația Basarabiei**, Dimitrie Cantemir mai arată în *Hronic ...* faptul că „de la Prut până la Nistru au fost lăcuitori tiraghetii, adică ghetii nistreni, și arpîi și mai gios, spre marginea Mării Negre, vastarnii, pre unde iaste acmu Bugiacul, care țară s-au chemat și Basarabia”¹⁰¹, iar în *Istoria moldo-vlahică*, notează că în același spațiu „în timpurile de demult în Basarabia locuiau triburile besilor (numiți de alții «basarabeni»)”¹⁰². Revenind la noțiunile de Bugeac și Basarabia, în *Descrierea Moldovei*, Cantemir arată că cea dintâi înseamnă în limba tătară „unghi”, pe când referitor la cea de a doua, învâțatul principe pare să facă aluzie la „vechiul nume de «Bessis»”, atribuit acestui ținut de către geografi și istoricii de odinioară; poate că-i îngăduit să bănuim că de-aici s-a ivit și numele de „Bassarabia”, or, continuă Cantemir, referindu-se la poetul roman „Ovidiu, care, plângându-se, scria: «Ce amărată pe-aici, pe la Bessi și la Geți, îmi e

⁹⁷ *Ibidem*, p. 106, A20.

⁹⁸ *** *Călători străini despre țările române*, vol. 5, p. 226.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 22.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 89.

¹⁰¹ Dimitrie Cantemir, *Hronicul ...*, p. 121-122, fila 17.

¹⁰² Idem, *Historia Moldo-Vlachica*, în: Idem, *Opere complete*, vol. IX, fila 114.

viața»”. În aceeași serie de argumente, atunci când vorbește despre vechea populație de pe aceste meleaguri, referindu-se la Ptolemeu Cantemir scria: „Deasupra de Dacia sunt Peucinii și Bastarnii”, iar Bastarnii și cu Bessi, crede el, că sunt aceiași. Recurge Cantemir în această privință și la cele arătate de Mattheus Praetorius, conform căruia: „Bastarnii sunt tot aceleași popoare, care au fost, odinioară, Bessii, iar astăzi sunt numiți «Bassarabi», adică «aceia care trăiesc în Bassarabia»”¹⁰³. Dimitrie Cantemir reia aceeași argumentare referitoare la noțiunea de Basarabia, dar mai amplificată în *Hronic*, arătând că „Bugiacul odată s-au fost chemând Basarabia [...], [și că] este mai vechiu decât domnia Radului Vodă Negru”, adică ar fi existat înainte de întemeierea Țării Românești. Sunt sigure, arată în continuare Cantemir „cuvintele lui Leunclavie (pre carile le pomeneste din vechiu istoricul Cureus)” precum că „Basarabia, [...] iaste olatul cel mai de laturi a Țării Moldovii, până la Marea Neagră, în care olat să cuprindă Chilia și Moncastrul (adică Cetatea Albă). Iară acest nume l-au luat de la besii, carii odată au lăcuit în Trachia”¹⁰⁴.

Ca și alte teritorii din vechea Dacie, precum vedea lucrurile Cantemir expuse în *Istoria moldo-vlahică*, acest spațiu a „fost sub Imperiul roman”, aici fiind aduși, la fel ca și în alte părți ale Daciei, coloniștii romani care și-au păstrat identitatea până în vremea principelui nostru, numindu-se români. După căderea limesului și după divizarea Imperiului Roman în timpul lui Teodosiu cel Mare (379-395), în anul 395, acest spațiu a continuat să-și păstreze caracterul roman, adică românesc, după Cantemir, perioadă în care spațiul respectiv rămânea sub o puternică influență politică și cultural-ecleziastică a Imperiului Roman de Răsărit numit și Bizanț¹⁰⁵, după care s-a aflat mai multă vreme, la fel ca și „Pocuția cu toată Ucraina polonă, [...] Moldova, Valahia și o nu mică parte a Ungariei”, în calea năvălirilor seminișilor nomade (hunii, pecenegii, cumanii, ș.a.)¹⁰⁶.

După câte încercă să întrevadă realitățile istorice Cantemir arată în *Hronic* ... că pe timpul năvălirilor nomade în Nordul Dunării „neamul românilor care locuiesc și astăzi acolo în mare mulțime, de la hotarul căruia îi spun «Poarta de Fier» și până la Pontul Euxin. Iar că alții au stăpânit Dacia dinlăuntru și ținutul de munte (căci pe cel de câmpie, care astăzi este Basarabia, între râurile Hierassus și Tyras, [...] că îl ocupaseră mai de demult cumanii, pe care Bonfinius îi numește «huni»”¹⁰⁷. Dar și sub stăpânirea acestora, dar și mai târziu, dominanți în Basarabia sunt românii: și că „Cetatea Albă au fost scaunul stăpânitorilor acelor români carii și mai denainte și pe vremea prăzii lui Batie [din anul 1241] prin cetățile de pre marginile Dunării neclățiți au rămas, adecă de la Marea Neagră până la [Turnu] Severin”¹⁰⁸.

În aceeași lucrare, principele accentuează faptul că istoricii Leunclavie și Cureus „mărturisesc, precum că acel norod ce s-au fost chemând băsărabi n-au fost de alt neam, nici de aiurea venit, ce tot din neamul românesc [iaste]”. Sprijinindu-se pe cele

¹⁰³ Idem, *Descrierea stării de odinioară* ..., p. 105, fila B36, nota 2.

¹⁰⁴ Idem, *Hronicul* ..., p. 490, fila 539.

¹⁰⁵ Idem, *Historia Moldo-Vlachica*, p. 307, fila 88.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 331, 399, fila 99, 134.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 399, fila 134.

¹⁰⁸ Dimitrie Cantemir, *Hronicul* ..., p. 490-491, fila 540.

arătate, principele spune în continuare că: „fără greș putem socoti că o samă de români și mai denainte și mai pre urmă de prada lui Batie să fie fost rămas neclățiți pre locurile sale și ales prin cetățile de la Cetatea Albă, [...] până la Severin”¹⁰⁹.

Cu mai multă claritate asupra populației vechii Basarabii, Cantemir arată în alt pasaj din *Istoria moldo-vlahică*, precum că: „astăzi moldovenii, muntenii, valahii transalpini, mysienii, basarabenii și epiroții se numesc pe sine cu toții cu un nume cuprinzător nu «vlahi», ci «români», iar limbii lor neaoșe îi spun «limbă română»; iar dacă un moldovean, un muntean, un mysian ș.a.m.d. l-ar întreba pe un străin sau venetic dacă știe limba lor, l-ar întreba așa: «Știi românește?»”¹¹⁰.

În alt context Cantemir îi vede pe „basarabeni” drept oameni activi, fie ca etnie, fie ca populație a unui ținut, care mai târziu au „întemeiat laolaltă cu «jenuezii» și «moldovenii» orașele Moncab, Kerkiel, Krîm, Azov, Kaffa sau Ahillia, Moncastro și Tergovisca”¹¹¹.

În afară de români, greci, genovezi și alții, Cantemir vede în preajma Cetății Albe un grup de tătari belgorodeni care se pare erau o rămășiță a tătarilor din Hoarda de Aur rămași după retragerea acestora peste Nistru către ultimele decenii a secolului al XIV-lea. Mai târziu, începând cu anul 1568, după părerea lui Cantemir „Bugeacul era sălașul îngăduit Tătarilor Nogai”. Despre care principele învățat spunea că aceștia în timp au crescut mult încât se apropiu ca număr de alte nații din vremea sa.

Într-o notă la *Descriere ...*, Cantemir explica: „chiar dacă, încă și astăzi, pe malurile Danubiului, târgurile și satele sunt pline de neamul Moldovenilor, nu mai puțin mărturisind religia creștină, cât răbdând tirania amânduror barbarilor [...] [turci și tătari]”¹¹². Despre aceștia Dimitrie Cantemir mai arată că: „Numai Tătarii Nogai, cărora Turcii le-au dat sălașuri în Basarabia”¹¹³, „laolaltă cu Tătarii din Budziac, printre ei se mai numără și astăzi 18 mii de așa numiți «din Cazan»”¹¹⁴. Toți aceștia „au tot pustiit Moldova, fie și în plină pace, prin dese năvăliri, și au adus-o [pe Țara Moldovei] până în sărăcia în care se află astăzi”¹¹⁵. De altfel, principele nostru cunoștea aceste realități chiar din timpul vieții sale, descriindu-le în *Vita Constantini Cantemirii, cognomento senis, Moldoviae Principis / Viața lui Constantin Cantemir, zis cel Bătrân, domnul Moldovei*¹¹⁶, când în timpul asediului Vienei, în vara anului 1683, avusese loc o asemenea incursiune, fiind prădate de tătarii nogai mai multe ținuturi, ba chiar și moșiile tatălui său din preajma Fălciului¹¹⁷. De altfel, într-un capitol al *Descrierii ...*,

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 491, fila 540-541.

¹¹⁰ Dimitrie Cantemir, *Historia Moldo-Vlachica*, p. 413-415, fila 139-140.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 333, fila 100.

¹¹² Dimitrie Cantemir, *Descrierea stării de odinioară...*, p. 105, fila A20, nota 1.

¹¹³ *Ibidem*, p. 82, fila B9.

¹¹⁴ Se are în vedere, fostul hanat al Cazanului de pe Volga (Dimitrie Cantemir, *Istoria creșterilor și a descrescărilor ...*, Ann. II, cap. V, (p) 238, p. 634).

¹¹⁵ Dimitrie Cantemir, *Descrierea stării de odinioară...*, p. 82, fila B9.

¹¹⁶ Idem, *Opere complete*, vol. VI, 330 p. În această lucrare Dimitrie Cantemir operează în repetate rânduri cu referire la spațiul examinat, doar cu denumirea de Bugeac.

¹¹⁷ „Pe la începutul verii, domnul porcede la război asupra Vienei. Pe Cantemir îl scoate din slujba de serdar și îi poruncește să urmeze tabăra. Cum însă tătarii treceau prin Moldova și Țara Românească spre a se uni lângă Belgrad cu tabăra turcească, ei pustiau Moldova ca pe o țară dușmană (lăsând în pace doar oamenii), pârjoleau cu foc conacele și casele multor boieri, prădau turmele de oi

arătând însărcinările serdarului, dregătorie pe care o deținuse în câteva rânduri și tatăl său, Constantin Cantemir, până a urca în scaunul Țării Moldovei, menționa că „Serdarul, le poruncește călărașilor din Ținuturile Lăpușnei, Orheiului și Sorocăi, și păzește pământurile aflate între Hierasus, Tyras și Basarabia împotriva năvălirilor Tătarilor din Crimeea ale celor din Bugeac”¹¹⁸.

În *De antique et hodierni Moldavia nominibus*, principele învățat mai arăta referitor la populația Basarabiei că pe aceste meleaguri alături de tătari mai locuia un grup etnic germanic, care ar fi fost de aceeași obârșie și de același neam cu sașii din Transilvania și care din vechime locuia pe meleaguri moldave, dar „cu un veac în urmă, spun ai noștri [cronicari] că a fost un anumit neam supus moldovenilor, care să fi vorbit o limbă saxonă sau germanică, și că mai apoi a fost alungat de moldoveni către Crimeea, din cauza anumitor neascultări ale lui. Acesta mai viețuiește și astăzi [început. sec. XVIII] în Basarabia”¹¹⁹ între tătari și este numit de către aceia Desteban”.

Dacă spusele lui Dimitrie Cantemir corespund unor realități istorice, ar putea fi vorba de un anumit grup de husiți, care s-au retras în Moldova în timpul domniilor lui Alexandru cel Bun și ale fiilor săi, dintre care pe unii dintre aceștia domnul Moldovei să-i fi plasat în partea de jos a Nistrului, poate chiar la Cioburciu, localitate considerată de multă vreme fondată de husiți, despre care pe la 1632 franciscanul Paolo Bonici să relateze că în „Ciubărciu sânt vreo 300 de familii care au fost în vechime catolice, [...] iar acum locuitorii sânt schizmatici [ortodocși] și luterani”¹²⁰. Pe la 1639, Nicolo Barsi constata că în același sat „se găsesc mulți moldoveni, se află 30 de case de unguri catolici, cu o biserică clădită de curând”¹²¹.

Sistematizând informațiile care sunt aduse sporadic în lucrările lui Cantemir, se profilează destul de clar reprezentările principelui despre evoluția etno-demografică a acestei identități teritoriale, din antichitate până la început de secol al XVIII-lea, din care reiese că, în pofida numeroaselor răsturnări de situație de la o epocă la alta, din tot amalgamul de populații care s-au perindat în vechia Basarabie, elementul autohton românesc a supraviețuit, rămânând majoritar în mai multe târguri și sate de pe aceste meleaguri.

Din cele prezentate în studiul de față s-au conturat două concluzii principale. Cea dintâi ține de faptul că Basarabia ca teritoriu aparte a început să se profileze la hotarul secolelor XIV-XV, când Chilia și alte teritorii dinspre părțile tătărești, de-a lungul Mării Negre până la Cetatea Albă, au fost incluse în Țara Românească, de unde populația autohtonă a început s-o numească Basarabia. După perioada în care acest teritoriu s-a aflat în componența Țării Moldovei, până în plina domnie a lui Ștefan

și de vite – între care fuseseră jefuite și hergheliile de cai ale lui Cantemir, mai mult de 800 de capete”. (Dimitrie Cantemir, *Opere*, vol. VI, tom 1, București, 1996, p. 97, fila 27, 49.

¹¹⁸ Dimitrie Cantemir, *Descrierea stării de odinioară ...*, p. 212, fila 132.

¹¹⁹ Idem, *De antique et hodierni Moldavia nominibus*, în Idem, *Opere complete*, vol. IX, fila 154.

¹²⁰ *** *Călători străini despre țările române*, vol. 5, p. 22. Se admite că pe acele timpuri unui alt grup de husiți i s-ar fi dat în folosință un loc pe râul Bâc unde aceștia au întemeiat satul Highidași azi localitatea Ghidighici mai la nord de Chișinău. Alt grup husit ar fi fost așezat de domnii Moldovei pe locul unde s-a înălțat treptat târgul Huși.

¹²¹ *Ibidem*, p. 89.

cel Mare, această entitate geografică a fost răpită de Imperiul Otoman, după care stăpânirile acestora din urmă în interfluviul dintre Prut și Nistru au crescut mereu, prin ruperea de noi teritorii din trupul Moldovei, încât unitățile administrative otomane s-au extins spre Nord pe parcursul secolelor XVI-XVII, la început până la Valul lui Traian de Jos, apoi și al celui de Sus. Întrucât în mediul românesc și în cel occidental a apărut necesitatea de a defini stăpânirile otomane din Nordul Dunării de Jos și al Mării Negre, i s-a spus „Basarabia”, denumire preluată de la românii din partea locului, fapt care a fost consemnat în hărțile și tratatele istorice cu începere din sec. al XVI-lea. În paralel, turcii, apoi și tătarii stabiliți pe aceste meleaguri, l-au numit „Bugeac”.

Cea de-a doua concluzie s-a profilat în urma examinării operelor istorice ale lui Dimitrie Cantemir, constatându-se că principele învățat a acordat sporadic atenție și acestei entități teritoriale din Sudul Țării Moldovei. Din cele expuse în studiu, realizăm că el a reușit să prezinte un tablou destul de veridic al evoluției istorice a Basarabiei, numite de turci și tătari Bugeac, pe care a considerat-o a treia parte a vechii Moldove. În atenția sa au ajuns și asemenea aspecte precum cele privitoare la geneza hornimului Basarabia care s-ar trage de la ramura „besilor” a geto-dacilor care au locuit în antichitate pe aceste meleaguri, dar nu contrazice și părerea că această denumire ar veni de la neamul basarabilor din Valahia Tranalpină; extinderea teritorială a stăpânirilor otomane din Sud-Estul Moldovei, la structurile administrative, la cetățile, târgurile și satele de pe aceste meleaguri, particularitățile geografice ale Basarabiei cu rețeaua sa hidrografică și evoluția etnodemografică, din care se desprinde clar ideea continuității populației românești pe aceste meleaguri cu începere din epoca romană. Cu toate acestea, Principelui nostru îi scapă multe din realitățile de atunci ale Basarabiei, precum importante localități și lacuri din acest spațiu, din cauza faptului că nu a reușit să parcurgă personal aceste locuri, așa cum o făcuse în alte ținuturi ale Moldovei. În linii mari aceste reprezentări ale lui Dimitrie Cantemir despre cea de-a treia parte a Țării Moldovei – Basarabia, au căpătat contur real și în diploma de la Luțk din 13 aprilie 1711, document întocmit de Principe, prin care argumenta necesitatea retrocedării teritoriilor pierdute din Sud-Estul Moldovei cu cetățile Tighina, Cetatea Albă și Chilia, în caz de izbândă, în urma acțiunilor întreprinse în vara anului 1719. Deși nu a efectuat cercetări sistematice, cu privire la această entitate politico-administrativă, meritul lui Dimitrie Cantemir constă în aceea că a reușit să îmbogățească mult cunoștințele despre acest vechi ținut românesc.

ANEXĂ

Figura 1.

Harta Moldovei, 1541 de Georg Reicherstorffer

(După: *Descriptio Bessarabiae. Basarabia în cinci secole de cartografie.*
Ed. de Adria Năstase, Mihai Gribincea și Ovidiu Dumitru, București, 2017, p. 60)

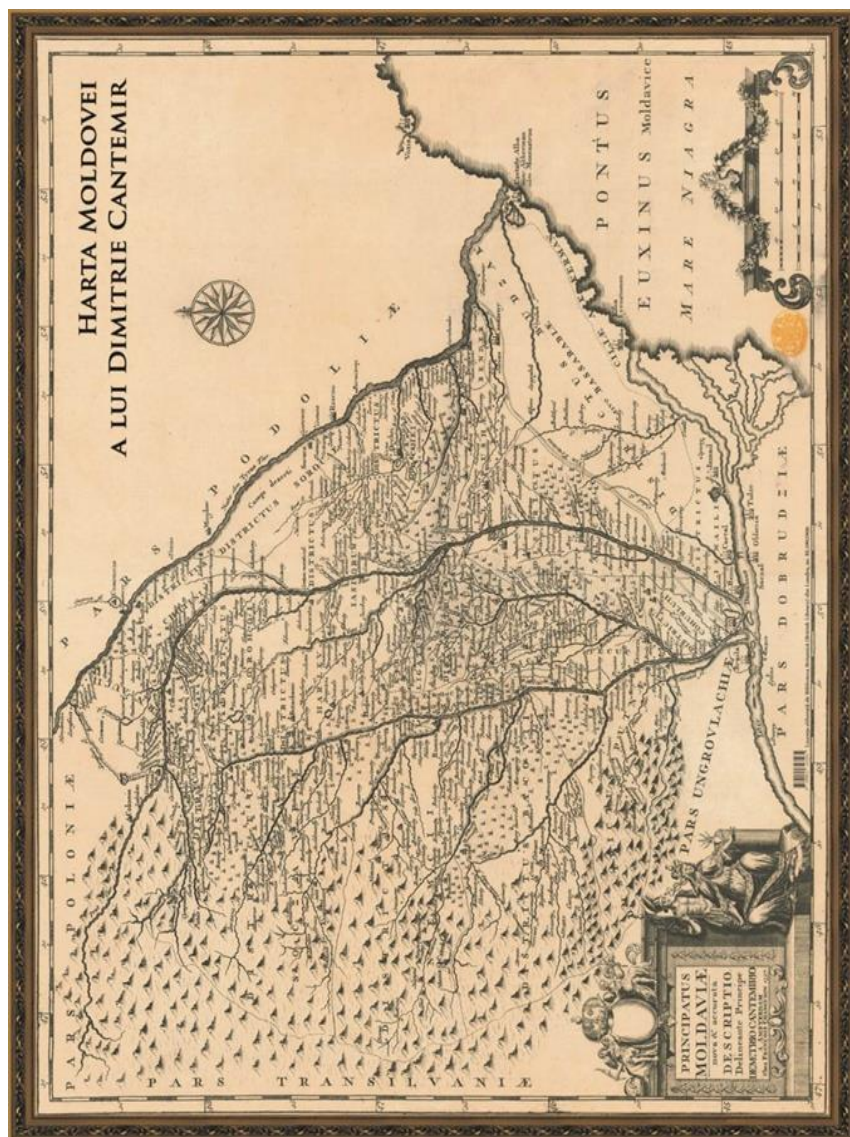

Figura 2.

Harta *Principatus Moldaviae nova & accurata Descriptio* de Dimitrie Cantemir, editată la Amsterdam, 1737.

Foto după exemplar din British Lybrey, Londra